

НАПРЯМ 3. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС, СІМЕЙНЕ ПРАВО, МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

СУТНІСНІ ТА ТЕМПОРАЛЬНІ ЗАСАДИ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Гуйван П. Д.

*кандидат юридичних наук, заслужений юрист України,
професор Полтавського інституту бізнесу
м. Полтава, Україна*

У сучасному світі існує досить широкий спектр неправомірних діянь, направлених на порушення суб'єктивного цивільного права. Сутність конкретних загроз і впливів та їх спрямованість бувають різними. Позаяк специфіка кожної галузі визначає механізми її правового забезпечення, природно, що порушення цивільних прав особи мають певні відміннісні характеристики, що виокремлюють їх у національному правовому полі. Застосування конкретного виду охоронного заходу як способу реагування на посягання сприяє більшій визначеності правозастосування, зумовлює єдність юридичних механізмів та законодавчих і наукових концепцій. Основною засадою запровадження дієвої системи заходів цивільно-правової відповідальності в сфері матеріального обороту є забезпечення адекватної протидії прагненням порушити відповідні права громадян і організацій. При цьому, на відміну від інших заходів, направлених проти порушників, організаційного чи технічного гатунку, засоби цивільної відповідальності мають свій специфічний предмет: вони покликані створити правопорушнику матеріальні незручності шляхом позбавлення чи зменшення його майнових благ.

В той же час, не можна ототожнювати реальне виконання охоронного зобов'язання (п. 5) ч. 2 ст. 16 ЦКУ) шляхом застосування державного примусу з відповідальністю. Приміром, відшкодування нанесених порушенням збитків та сплата неустойки є класичними видами цивільно-правової відповідальності. При цьому, позивач вправі звернутися до суду з вимогами про застосування цих обох санкцій до відповідача. Принцип римського права *nemo debet bis puniri pro uno delicto* (не повинно бути подвійної відповідальності за одне правопорушення) у нашому законодавстві знайшов відображення у правилі, згідно з яким сплата неустойки та відшкодування збитків не звільняє

зобов'язану особу від виконання зобов'язання в натурі. Реальне виконання спрямоване на виконання тієї дії, що передбачена змістом зобов'язання, тоді як відповідальність спрямована на виконання додаткового обов'язку, який виник в результаті правопорушення [1, с. 445].

Якщо неустойка виконує функцію попередньо оціненого сторонами рівня збитків, які можливі при невиконанні договору, що характерно для міжнародного торгового обігу, то в такому випадку вона має подвійне значення як еквівалент реального виконання та відповідальність одночасно. Відповідальність та інші види захисту прав відрізняються між собою також, керуючись принципом вини. Зокрема, відповідальність за загальним правилом настає лише за винні дії особи, тоді як інші цивільно-правові санкції застосовуються виходячи з принципу спричинення. Якщо ж ці заходи застосовуються за допомогою юрисдикційного органу (суду) як спосіб захисту права, вони охоплюються загальним механізмом реалізації охоронного правовідношення, в тому числі і щодо строків набуття примусової здатності (пред'явлення домагання) – позовної давності.

Навряд чи можна погодитися з думкою окремих авторів щодо того, що цивільно-правова відповідальність та інші засоби захисту слід розрізняти за підставами виникнення. За даною теорією відповідальність виникає лише за наявності повного складу правопорушення: протиправної поведінки, шкоди, причинного зв'язку між ними та вини правопорушника. За наявності даних умов відшкодування шкоди, нанесеної однією особою іншій, є цивільно-правовою відповідальністю. Якщо ж шкоду нанесено за відсутності повного складу правопорушення (в умовах крайньої необхідності – відсутня протиправність, джерелом підвищеної небезпеки – відсутня вина), обов'язок відшкодування не є відповідальністю [2, с. 52]. С.С. Алексєєв також наголошував, що тільки завершений склад правопорушення є єдиною юридичною підставою цивільної відповідальності [3, с. 48]. Дещо по-іншому, але досить схоже кваліфікує порушення суб'єктивного права Є.О. Крашенинніков. На думку вченого, порушення права є лише тоді, коли воно охоплюється всіма ознаками цивільного правопорушення: винне невиконання регулятивного обов'язку, зафіксованість у гіпотезі охоронної цивільно-правової норми, виникнення охоронного зобов'язання [4, с. 50-51].

На наш погляд, вказані підходи не є повністю коректними. Ні в якому разі не можна ототожнювати поняття цивільного правопорушення та порушення права. Саме визначення цивільного правопорушення, безумовно, пов'язане з встановленням його складу як поняття, що охоплює усі його ознаки у сфері цивільного права, потребує, щоб було з'ясовано, хто здійснив протиправне діяння та на що воно було спрямоване. Не слід забувати, що мова йде про поняття

правопорушення, котре повинне давати йому всебічну характеристику [3, с. 48]. Правопорушення не потребує особливого доказування, оскільки воно співпадає з продовженням правовідношення. Інша річ, – порушення права. Дане поняття має більш широкий зміст, воно охоплює наслідки різних явищ, в тому числі і правопорушення, становить певний результат. Свого часу О.С.Йоффе висловив думку, що об'єкт та форми протиправної поведінки – вина – причинний зв'язок – не відображають специфіку складу правопорушення в тій мірі, у якій вимагає цього природа цивільно-правової відповідальності, зокрема, відповідальності, котра виникає в результаті невиконання зобов'язань [5, с. 89].

Порушення суб'єктивного права може бути спричинене не тільки діями, що кваліфікуються як цивільні правопорушення, але й іншими, що таких ознак не мають [6, с. 38]. Зокрема, порушення матеріального права особи може відбутися в результаті правомірних дій. Наприклад, внаслідок правомірних дій правоохоронних органів нанесено матеріальну шкоду певному суб'єкту. Неправильно вважати, що в такому разі підставою для позовних вимог буде невідшкодування заподіювачем добровільно завданої шкоди, оскільки такі дії не охоплюються ознаками цивільного правопорушення. Очевидно, що підставою для вимог має бути сам факт порушення майнового права. На те, що в цивільному праві відповідальність не завжди застосовується лише за наявності повного складу цивільного правопорушення, вказував Г.К. Матвеев. Так, може існувати «безвинна» відповідальність (наприклад, за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки), відповідальність «без шкоди» (неустойка у разі відсутності збитків), відповідальність за правомірні дії (необхідна оборона, винесення акту органом держави, що порушує право власності) тощо [7, с. 7].

Українське цивільне законодавство може встановлювати правила, коли порушене правомірними діями право підлягає захисту. Порушення права може також відбутися в результаті певної події (випадок). Як правило, право на захист в такому разі не виникає (немає особи порушника). Проте, якщо за законом чи договором відшкодування шкоди покладається на іншу особу, яка не є порушником права, невиконання нею такого регулятивного обов'язку є порушенням. І саме усунення цього порушення може вимагати уповноважена на захист особа (страхування, рятуння чужого майна тощо).

Як вже неодноразово зазначалося, у разі порушення суб'єктивного матеріального права виникає інше відношення, яке носить охоронно-правовий характер. Воно включає матеріальну вимогу правоволоділця до порушника і відповідний обов'язок останнього. В той же час, несправедливим буде підхід, за яким виконання охоронного зобов'язання має відбуватися тільки у примусовому (через суд) здійсненні охоронного повноваження особи. При цьому невиправдано охоронно-правова

матеріальна вимога зводиться лише до позовного домагання уповноваженого. Між тим, останній не зобов'язаний здійснювати захист свого права лише в судовому порядку. Інші несудові способи захисту також відбуваються через реалізацію охоронної вимоги особи, яка виникає з правопорушення і є повноваженням охоронного правовідношення. На вказану вимогу не поширюється дія інституту позовної давності, вона, як правило, задавнюванню не підлягає і існує протягом строку існування самого охоронного права. Що ж до змісту охоронної несудової вимоги, то вона може бути такою ж, як і позовне домагання. Різновиди позовних вимог зазначені в статті 16 ЦК України у якості способів захисту суб'єктивного права судом. Дійсно, судовий орган, вирішуючи спір, застосовує саме такий спосіб захисту, який обрав та виклав у позовному домаганні позивач. Відтак, несудова охоронна вимога, гадаємо, також може полягати, наприклад, у припиненні дії, що порушує право, відновленні становища, яке існувало до порушення, відшкодуванні шкоди тощо. Цілком зрозуміло, що, оскільки захист порушеного матеріального права відбувається без допомоги юрисдикційного органу, то така вимога позбавлена примусової сили. Та, незалежно від того, чи пред'явлена несудова охоронна вимога, від моменту порушення права у правоволодільця виникає матеріальне право на позов. Протягом позовної давності даний суб'єкт може його реалізувати. При цьому державний примус буде засобом захисту порушеного регулятивного права і одночасно – способом реалізації охоронної вимоги. Отже, як позовна так і непозовна вимоги є рівноправними механізмами захисту одного й того ж охоронюваного об'єкта – регулятивного матеріального права.

Література:

1. Харитонов Є.О., Старцев О.В. Цивільне право України : Підручник. Вип. 2, переоб. і допов. К.: Істина, 2007. 816 с.
2. Носов В.А. Механізм захисту права в обов'язкових правовідносинах. Механізм захисту суб'єктивних гражданських прав. Сборник научных трудов. Под ред. В.В.Бутнева, Ярославль. 1990. ЯрГУ. С.47-52.
3. Алексеев С.С. О составе гражданского правонарушения. Правоведение. 1958. № 1. С. 47–53.
4. Крашенинников Е.А., Шевченко А.С. Понятие гражданского правонарушения. Юридическая ответственность: общие проблемы и отраслевые особенности. Владивосток, 1990. С. 48–52.
5. Иоффе О.С. Ответственность по советскому гражданскому праву. Л.: Изд ЛГУ Л 1955. 310 с.

6. Горяйнов А.М. Примус і цивільно-правова відповідальність. Вісник Верховного Суду України. 2012. № 3 (139). С. 36–39.

7. Матвеев Г.К. Основания гражданско-правовой ответственности. М.: Юрид. лит., 1970. 312 с.

УМОВИ ТА ПОРЯДОК РОЗІРВАННЯ ШЛЮБУ У РИМСЬКОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ

Корнійчук С. О.

студентка I курсу юридичного факультету

Національного університету біоресурсів

і природокористування України

м. Київ, Україна

У римському приватному праві існував досить широкий перелік випадків припинення шлюбу, він пов'язаний з певними життєвими обставинами, у яких може опинитися людина. При цьому варто зазначити, що припинення шлюбу може бути пов'язаним не тільки з нормами права, а й звичаями, традиціями та релігійними нормами.

Шлюб припинявся внаслідок: смерті одного з подружжя; втрати свободи або громадянства; розірвання шлюбу (розлучення) [1, стр. 81–82].

Як було зазначено Павлом: «Шлюб припиняється розлученням, смертю, взяттям в полон або іншим випадком рабства одного з них (подружжя)» (Д.24.2.1) [2].

Деякі вчені вказують також на інші підстави припинення шлюбу, що існували в римському праві. Так, зокрема, В.Б. Новицький зазначає, що шлюб припинявся в зв'язку з втратою громадянства, оскільки негромадяни, окрім латинів, як відомо не мали права вступати в законний шлюб, при якому діти діставали права римського громадянства, а батькові належала влада над дітьми, а тому не могли перебувати в законному римському шлюбі [1, с. 82]. Зустрічаються також аргументи, що до припинення шлюбу призводив також вступ дружини або чоловіка до монастиря.

Отже, можна припустити, що зазначені Павлом в Дигестах випадки припинення шлюбу є найпоширенішими, але цей перелік не є вичерпним, оскільки треба було враховувати конкретні життєві обставинами, в які потрапляла людина, а також релігійні нормами та звичаями, які склалися в римському суспільстві.